

ПЕДАГОГІКА САМОВДОСКОНАЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Педагогіка самовдосконалення особистості допомагає в досягненні мети, збагачує людину, робить більш здатною, колоритною, багатогранною, цікавою для інших, шанованою людьми і самим собою, підвищує можливості особистості, відкриває нові простори для самореалізації і самовираження.

Педагогіка самосовершенствования личности помогает в достижении цели, обогащает человека, делает способным, колоритным, многогранным, интересным для других, уважаемым людьми и самим собой, повышает возможности личности, открывает новые просторы для самореализации и самовыражения.

Pedagogic of self-perfection of personality helps in achieving a purpose, enriches a man, makes capable, colorful, many-sided, interesting for other, respected by people and by itself, promotes possibilities of personality, opens new spaces for self-realization and self-expression.

На самоосвіту особистості у всі періоди її життя діє безліч чинників. Але все таки те, ким вона стала, залежить у вирішальному ступені від неї самої, її самостійності, самооцінки, самокритичності, вимогливості до себе, бажань, активності, цілеспрямованості, волі, наполегливості, працьовитості, тобто від її безперервного самовдосконалення. Самовдосконалення - це педагогіка для себе, одна з найбільш дієвих і продуктивних педагогічних систем - „сам собі педагог”. Самовдосконалення виступає як сполучна ланка між різними ланками особового і професійного зростання людини, відсікаючи несприятливі впливи і даючи простір позитивним. Найбільш важливими формами його виступають - самоосвіта і самовиховання. Це дві відносно самостійні підсистеми самовдосконалення, але взаємопов'язані і доповнюючі одна одну.

Під самоосвітою розуміється самостійна робота особи по збагаченню своїх знань, розумінню світу, своєї професії. Ще А.С. Макаренко стверджував, що розуміння високої суспільної значущості праці, уміння проявляти певну самостійність і творчість, особисту організованість - умови успішної роботи по самовдосконаленню [6].

Для усвідомлення необхідності самоосвіти потрібна достовірна інформація про свою особистість. Працівник отримує її в результаті самооцінки своїх якостей, здібностей, знань, навичок і умінь. Але висока думка про власний розум нічого не коштує; розумний той, кого інші вважають розумним. Тому при думці про себе першорядне значення мають думки навколишніх людей, колективу, реальні успіхи в навчанні і праці, оцінки успішності і показники праці, що виставляються викладачами, керівниками, колективом. Вірна самооцінка поєднує позитивне в собі із слабкостями, недоліками, таким чином, формує мотиви самовдосконалення і самоосвіти. Самовдоволення веде до зупинки в розвитку і навіть регресу.

Перехід від формування мотиваційних установок у роботі з самоосвіти припускає визначення цілей, завдань і шляхів. Вибір напрямів самоосвіти - справа винятково індивідуальна і визначається головним чином самою особистістю. Найбільш значущими з них, як правило, є:

- систематичне вивчення актуальних проблем внутрішньої і зовнішньої політики держави;
- оволодіння найбільш складними питаннями в області гуманітарних і соціально- економічних наук;
- підвищення рівня і якості знань з профільних, навчальних дисциплін і наук;
- оволодіння знаннями соціальних наук, психології, педагогіки, необхідними і в житті, і для досягнення високих результатів в соціальному і професійному становленні, а також практичній діяльності;
- постійне поповнення і розширення методичного арсеналу, який дозволяє вибирати адекватні методи і засоби освіти і самоосвіти;
- формування і розвиток культури спілкування, що дозволяє встановлювати тісний контакт і взаємодію при рішенні навчальних і службових завдань;
- систематичне оновлення знань і умінь з методики самовдосконалення, що дозволяє постійно рухатися вперед в професійній підготовці [10].

Методів реалізації планів самоосвіти багато. Головний серед них - робота з літературою, різною за своїм призначенням і змістом. Саме читання збагачує інтелектуальне життя, розвиває розумові здібності, виробляє смак, вчить прекрасному. Влучно свого часу сказав філософ: люди перестають мислити, коли перестають читати. Спілкування з книгою - це заочне спілкування з мудрими людьми світу [10].

Відомий російський книгознавець і письменник М.О. Рубакін стверджував, що потрібно не просто вміти читати, а знати, як читати і що читати. Читання дає лише початковий матеріал, головне ж полягає в роботі думки над отриманою інформацією.

Самоосвіта пов'язана з навичками і вміннями швидкого пошуку необхідної літератури, ведення особистого каталога книг з питань, що цікавлять; попереднього ознайомлення з книгою, покажчиками і примітками; швидкого орієнтування в тексті книги, аналізу її тексту, виділення основних, провідних думок, відділення основного від другорядного, розуміння висновків і т.п.; потребою пов'язувати прочитане з вже наявними знаннями, усно висловлювати прочитане, самостійно оцінювати його, робити необхідні записи при читанні; одночасною роботою над декількома джерелами та ін.

Важливе значення в наші дні має вміння орієнтуватися в потоці інформації. Воно складається із знання джерел інформації, здатності швидко знаходити потрібні дані, відомості, швидко і правильно їх оцінювати, оперативно визначати шляхи і умови їх використання в теоретичній і практичній діяльності [8].

Продуктивне читання в ході самоосвіти припускає самоконтроль і самоперевірку. Прочитавши і обдумавши яку-небудь невелику і відносно закінчену частину тексту, що вивчається, читач, не заглядаючи в книгу, прагне правильно відповісти собі на наступні питання: про що тут говорить автор; що саме він говорить про це; як обґрунтовується думка; які висновки з прочитаного мають практичне значення і т.п. Пошуки відповідей на питання є продовженням аналізу матеріалу, що вивчається, подальшим його продумуванням і в той же час самоперевіркою.

Велика кількість джерел інформації і необхідність все переглянути, прочитати, обдумати, записати, підвищує роль раціонального (прискороженого, швидкого) читання. Звичайна швидкість читання науково-професійного тексту освіченою людиною складає 150-200 слів за хвилину. Спеціальні методики навчання швидкого читання дозволяють збільшити темп читання. Їх основу складають наступні принципи: будь-який текст сприймається великими блоками; читається без повернення назад і без промовляння; рух очей по тексту здійснюється в строго встановленому порядку; повернутися до повторного читання можна тільки після закінчення читання [10].

Серед інших методів самоосвіти продуктивна самостійна робота з технічними засобами навчання: прослуховування тих, що мають пізнавальне значення радіопередач і перегляд телевізійних із записами на відеомагнітофон; проглядання кіно- і відеофільмів загальноосвітнього і професійного характеру; робота на персональному комп'ютері (спектр вирішуваних задач тут достатньо великий: від діагностики рівня свого інтелектуального розвитку і підготовленості з різних питань до інтелектуально-діяльнісного розвитку, вдосконалення знань і придбання професійних навичок і умінь; робота на освітніх сайтах Інтернету, використання електронної пошти для отримання потрібної інформації та ін.). Важливо, щоб всі методи, форми і засоби були підпорядковані загальній меті, поєднувалися між собою і в ході роботи росла їх ефективність [9; 10].

Під самовихованням розуміється активна, цілеспрямована діяльність особистості спрямована на формування і розвиток у себе соціально і морально значущих якостей і звичок, а також на нейтралізацію і усунення негативних відповідно до усвідомлених суспільних потреб, умов професійної діяльності і особистої програми розвитку. Основу самовиховання складають прагнення стати гідною і поважною людиною, цивілізованою особистістю, яскравою індивідуальністю, яка може реалізувати свої можливості в житті і на цій основі постійно вивчати і оцінювати себе як особу, громадянина, професіонала, бачити себе як би з боку, думати про близькі і віддалені перспективи життя, робити все, щоб вони реалізувалися в особистих якостях, справах, духовному зростанні, в соціальному і матеріальному благополуччі. Найважливішими умовами успіху в роботі по самовихованню виступають максимальна самокритичність, висока відповідальність за свої дії і спосіб життя, послідовна наполегливість у досягненні поставленої мети.

Мета самовиховання - досягнення усвідомленого і засвоєного образу (ідеалу) цивілізованого громадянина і висококваліфікованого професіонала. Самовиховання і є прагнення можливо більш повно засвоїти певні вимоги і зробити їх своїм надбанням. Мотиви самовиховання можуть бути різними: життєві устремління, потреба діяти відповідно до цивільних і моральних ідеалів, бажання наслідувати позитивний приклад, прагнення випробувати себе і підготувати до подолання життєвих і професійних труднощів; бажання успішної професійної кар'єри або досягнення високого соціального статусу, прагнення до повної самореалізації себе в житті, матеріальні інтереси та ін. Самовиховання, за влучним виразом відомого педагога В.О. Сухомлинського, представляє ту „грань духовного життя

особи, яка відкривається тільки тоді, коли людина, відчуваючи на собі благотворний вплив високо моральних відносин, докладає духовні зусилля, щоб стати кращою” [3]. Тісний взаємозв’язок у самовихованні індивідуальних і соціальних початків складає його внутрішню основу.

Зміст самовиховання залежить від віку, способу життя і особливостей особистості. Пріоритетними напрямками самовиховання є:

- цивільно-патріотичні, духовно-етичні і морально-психологічні якості;
- працьовитість, звички досягати всього цілеспрямованою, наполегливою працею і високим професіоналізмом;
- повага і дбайливість про батьків, людей похилого віку, ветеранів, хворих;
- пошана і гуманне відношення до людей, повага до їх прав, інтересів і думок;
- демократичність у взаєминах з іншими людьми: визнання їх права на свою думку, відношення до незгоди іншого як до нормального явища, а не прояву ворожнечі, розумової відсталості та ін.;
- відчуття відповідальності, порядності, сумлінності;
- загальна і професійна культура, естетичні якості;
- навички і уміння управляти своєю поведінкою і почуттями;
- товарицькість і культура спілкування;
- етична стійкість;
- повага до законів, народних традицій, культури, мови;
- повага до науки і наукових знань;
- повага до релігійних поглядів, представників інших конфесій, інших національностей;
- стійкості до шкідливих звичок - вживання алкоголю, наркотиків, куріння і ін. [1; 7].

В ході роботи над собою використовуються традиційні методи самовиховання, вживані з урахуванням завдань і наміченого змісту самовдосконалення. Найбільш значущими з них є: самоспостереження, самоаналіз, самооцінка, самопереконання, самозобов’язання, самовправа, наслідування прикладу, самопримуснення, самоконтроль, самокорекція.

Виховання і самовиховання — дві сторони процесу формування особистості.

Самовиховання — свідома діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних.

Самовиховання успішно здійснюється за певних умов. Передусім воно потребує від людини знання самої себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси. Щоб збагатити учнів відповідними знаннями і вміннями, проводять цикл бесід про психічну діяльність людини, свідомість, волю, почуття, характер, мотиви поведінки, інтереси, здібності, потреби, темперамент, а також розкривають сутність самовиховання, методи і прийоми роботи над собою.

Важливий аспект самовиховання — логічне мислення, вміння проаналізувати кожен свій вчинок, що сприяє виробленню вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в цій справі. Тому педагоги в індивідуальних бесідах і на зборах детально аналізують порушення правил поведінки, їх причини, привчають учнів до самоаналізу.

Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, уміння керувати собою, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Тому слід залучати школярів до видів діяльності, які передбачають зібраність, організованість, відповідальність. Долаючи труднощі, вони загартовують волю, доводять розпочату справу до кінця і таким чином переконуються, що навіть невеликі успіхи роблять їх сильнішими.

Підвищує ефективність процесу самовиховання ідеал, до якого прагне учень. Спостереження переконують, що до самовиховання байдужі переважно ті, хто не має життєвої мети, ідеалу. Тому важливо знати ідеали учнів, допомогти сформувати ідеали тим, хто їх не має.

Успішність процесу самовиховання значною мірою залежить від рівня розвитку колективу взагалі. У згуртованому колективі, де панує здорова громадська думка, атмосфера доброзичливості, розвинута взаємвимогливість, самовиховання відбувається, як правило, успішно.

Процес самовиховання тривалий і охоплює кілька етапів.

Перший етап. Педагоги передусім виявляють ставлення учнів до процесу самовиховання, проводячи анкетування за такими запитаннями: Чи займаєшся самовихованням? Що спонукає тебе працювати над собою? Яких головних цілей ти прагнеш досягти самовихованням? Які прийоми використовуєш у роботі над собою? У чому відчуваєш труднощі в цій роботі і як їх долаєш? Якої допомоги потребуєш від дорослих у процесі самовиховання?

На цьому етапі в учнів формують спонукальні мотиви, свідоме ставлення до самовиховання. Насамперед домагаються, щоб вихованець усвідомив, що його доля залежить не лише від виховної роботи школи, а й від самостійної роботи над собою. Він також повинен збагнути, що самовиховання — і його особиста справа, і справа суспільства.

Другий етап починається з появою в учня бажання самовдосконалення. Педагог на цьому етапі повинен допомогти сформуванню ідеалу, до якого слід прагнути, виробити в учня стійке бажання наслідувати його. З'ясувавши відмінність між собою і своїм ідеалом, вихованець бачить, які риси він має виробити для його досягнення, яких недоліків слід позбутися. У процесі самовиховання учень порівнює себе з ідеалом. Оскільки він сам постійно змінюється на краще, ідеал також потребує вдосконалення, збагачення. Ідеал допомагає йому скласти програму самовиховання. На цьому етапі варто обговорити з учнями окремі фрагменти індивідуальних програм самоосвіти та самовиховання видатних осіб.

Третій етап. Учень починає систематично працювати над собою, реалізуючи програму самовиховання. Цей процес здійснюється в різноманітних видах діяльності: навчанні, праці, самообслуговуванні, виконанні громадських доручень, участі в роботі гуртків тощо. Педагог допомагає учневі контролювати результати втілених рішень. Згодом зовнішній контроль педагога чи колективу послаблюється, зростають самостійність та ініціатива самого вихованця.

Для здійснення виховної роботи відповідно до розглянутих етапів самовиховання класний керівник повинен чітко її планувати.

У процесі організації самовиховання учнів навчають спеціальним прийомам роботи над собою.

Приєм самопереконавання. Його суть полягає в тому, що учневі пропонують у певній конкретній ситуації знайти аргументи і за їх допомогою переконати себе в тому, правильно чи неправильно він вчинив, або в конфліктній ситуації переключити думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли.

Приєм самонавіювання. Його пропонують використовувати у випадках, коли необхідно подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у власних силах, нерішучість. Самонавіювання передбачає повторення учнем подумки або вголос певних суджень. Наприклад, щоб подолати запальність, можна запропонувати таке судження: «Ненавиджу в собі запальність. Я повинен і можу її позбутися».

Приєм самопідбадьорювання. Він ефективний, коли учень губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах та можливостях.

Приєм самозаохочення. Застосовують у випадках, коли учень, долаючи певні труднощі, виконав складне завдання. До них вдаються, коли необхідно подолати негативні риси особистості.

Приєм самопримусу. Допомагає у боротьбі з внутрішньою неорганізованістю, небажанням вчитися чи працювати, з лінощами.

Приєм самоаналізу. Йому належить вирішальна роль у самовихованні. Він передбачає уміння аналізувати свої вчинки, давати їм певну оцінку.

Практичні прийоми. До них, зокрема, належить прийом «крок уперед» — щоденне планування діяльності на наступний день. Доповнює його прийом «оцінювання прожитого дня» — аналіз учнем своїх дій, вчинків та недоліків.

Приєм «правила моєї поведінки». Полягає у дотриманні складених для учня правил поведінки. Привчає до виконання своїх обов'язків.

Приєм самозобов'язання. Передбачає планування учнем роботи над собою на місяць, семестр або рік, залежно від того, які риси особистості він прагне сформуванню чи подолати і в який термін.

Приєм «упізнай себе». Має характер гри: учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища, той впізнає себе, а товариші доповнюють цю характеристику.

Прийоми «самохарактеристики» та «взаємохарактеристики». Полягають у тому, що підготовлені таким чином характеристики обговорюються в колективі, це привчає учнів до самоаналізу і дає педагогові багатий матеріал для роботи з ними [12].

«Самовиховання потребує, — писав В.О. Сухомлинський, — дуже важливого, могутнього стимулу — почуття власної гідності, поваги до самого себе, бажання стати сьогодні кращим, ніж був учора. Самовиховання можливе тільки за умови, коли душа людини дуже чутлива до найтонших, суто людських засобів впливу — доброго слова, поради, ласкавого чи докірливого погляду. Не може

бути й мови про самовиховання, якщо людина звикла до грубості й реагує тільки на «сильне» слово, окрик, примус. За самою суттю своєю самовиховання передбачає віру людини в людину, звертання до честі й гідності людини. Педагогічне керівництво самовихованням — це насамперед відносини між педагогом і вихованцем, пройняті глибокою взаємною вірою в добрі наміри» [10, 602].

Реалізація намічених програмних установок і методів досягається застосуванням певних правил самовиховання. Про їх роль можна судити з того, що багато відомих людей виробляли їх для себе і, керуючись ними, добивалися значних результатів. Так, за спогадами відомого педагога К.Д. Ушинського, йому в самовихованні допомогли наступні правила: 1. Спокій, принаймні, зовнішній. 2. Прямота в словах і вчинках. 3. Обдуманість дії. 4. Рішучість. 5. Не говорити про себе без потреби жодного слова. 6. Не проводити часу несвідомо; робити те, що хочеш, а не те, що трапляється. 7. Витрачати час тільки на необхідне або приємне, а не по пристрасті витрачати. 8. Кожен вечір сумлінно давати звіт у своїх вчинках. 9. Жодного разу не пишатися ні тим, що було, ні тим, що є, ні тим, що буде [9].

Правила можуть бути загальними, дієвою сполучною ланкою між зовнішніми вимогами до особистості і її внутрішніми вимогами до себе, вони допомагають повсякденно направляти поведінку.

Окрім самоосвіти і самовиховання, самовдосконалення включає і роботу по самонавчанню і саморозвитку. Самонавчання - самостійне вдосконалення своїх знань, навичок і умінь. В освітніх установах воно виявляється, наприклад, в бажанні якогось студента більш поглиблено вивчити навчальну дисципліну, що подобається, виходячи за рамки програми, брати участь в науковій роботі, опанувати другу іноземну мову, самостійно пройти програму і скласти іспити для отримання другого диплома – „викладач вищої школи”. Професіонал, що займається практичною діяльністю, ініціативно може працювати з підвищення кваліфікації, отримання вищого розряду, класності, оволодіння суміжною професією. Кожен може за своїм бажанням навчатися музиці, малюванню, водінню автомобіля та ін. [10].

Саморозвиток припускає вдосконалення особистістю пізнавальних (інтелектуальних), ділових і фізичних якостей і загальних умінь. Доцільно розвивати у себе мислення, увагу, пам'ять, працездатність, фізичну силу і витривалість, стійкість до ризику, небезпеки і невдач, акуратність, організованість, рішучість, самостійність, сміливість та ін. Корисно і оволодіння загальними уміньми, які потрібні людині повсякденно і в житті, і в професійній діяльності. Так, треба уміти планувати свою діяльність, доводити почату справу до кінця, аналізувати свої дії і досягнуті результати, робити висновки з успіхів і невдач і вчитися на них, уміти всесторонньо і глибоко аналізувати виникаючі проблеми і знаходити обгрунтовані шляхи їх рішення, вміти бути оптимістом, прагнути підтримати все нове, передове, допомагати іншим і вчитися у інших, володіти основами керівництва роботою людей, підлеглих по службі, поєднувати вимогливість до інших з повагою до них, турботою і вимогливістю до себе, показувати позитивний приклад іншим в поведінці і роботі, уміти мислити психологічно і педагогічно [3; 4].

Література

1. Азаров Ю.П. Семейная педагогика: Педагогика любви и свободы. — М., 1993. — 242 с.
2. Вища освіта в Україні. Нормативно-правове регулювання. Ч. 1. — К.: Форум, 2006. — 398 с.
3. Куликова Л.Н. Воспитать себя. — М., 1991. — 182 с.
4. Куртиков Н.А. Психология и социология управления. Учебное пособие. — М.: Государственный Университет Управления. Книжный мир. 2005. — 268 с.
5. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. — М., 1991. — 350 с.
6. Макаренко А.С. Собр. соч.: У 7 т. - М., 1957. - Т. 4. — 620 с.
7. Педагогика / Под ред. П.И. Пидкасистого. — М., 1996. — 532 с.
8. Протченков А.С. Тренинг личностного роста. — М., 1993. — 167 с.
9. Рувинский Л.И. Самовоспитание чувств, интеллекта, воли. — М., 1983. — 213 с.
10. Сухомлинський В.О. Сто порад учителю. Вибр. твори: У 5-ти т. — Т. 2. — 712 с.
11. Юридическая педагогика: Учебник. — / Под ред. проф. В.Я. Кикотя, проф. А.М. Столяренко. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. — 895 с.
12. Фіцула М.М. Педагогіка: Посібник. — К.: Видавничий центр "Академія", 2002. — 528 с.

Надійшла до редакції 09.11.2007 р.